

The Historiography and Historical Perspective of Mohammad Ebrahim Bastani Parizi

Mohammad Amir Ahmadzadeh*

Amir Ali Mirahmadizadeh**

Abstract

Bastani Parizi, as one of the most influential contemporary historians, played a prominent role in increasing people's historical knowledge and their interest in studying history. With a simple and fluent style, he linked historical events and occurrences from every period and dynasty, and on every subject, creating engaging content. His unique historiographical style garnered special attention to his works during a period when new historiographical methods, including positivist and Marxist quantitative approaches, were prevalent among Iranian historians. The present study seeks to answer the question: How was Baastani Parizi's approach to historiography and historical perspective, according to research related to him? The authors, employing a descriptive-analytical approach and utilizing primary sources and reliable new research, reached the following conclusions: The difference in Baastani Parizi's writing style compared to his contemporaries led to numerous criticisms. Nevertheless, despite extensive critiques, even from some of his own students, his work and writing style are generally well-regarded among many historians, and his works are recognized as a valuable collection

Keywords: Bastani Parizi, Historiography, Philosophy of History, Popular History, Historical Perspective.

* Associate Professor of History, Institute for Humanities and Cultural Studies (Corresponding Author),
m.ahmadzadeh@ihcs.ac.ir

** Ph.D. Candidate of History, University of Tehran, a.mirahmadizadeh@ut.ac.ir.

Date received: 26/02/2024, Date of acceptance: 30/10/2024

Introduction

The historiography of Mohammad Ebrahim Bastani Parizi (1924–2014) occupies a unique place in modern Iranian intellectual history. As one of the most influential contemporary historians, he is remembered for his unconventional, accessible, and often literary style of writing history. Bastani Parizi diverged from the rigid positivist and Marxist frameworks that dominated academic historiography in Iran during the mid-20th century, choosing instead to craft works that combined erudition, storytelling, and popular appeal. His writings—over sixty volumes covering a broad spectrum from local history of Kerman to analyses of Safavid politics—sought to democratize historical knowledge by presenting it in a form digestible for both scholars and ordinary readers.

This study explores Bastani Parizi’s historiographical approach, situating him within the wider intellectual transformations of Iranian historiography from the Qajar period through the Pahlavi era and beyond. The analysis focuses on his narrative strategies, thematic emphases, reliance on interdisciplinary methods, and the reception of his works among both academic and non-academic audiences. It argues that his method—although widely criticized for its lack of “scientific” rigor—constitutes a distinct paradigm of “popular historiography” that bridges scholarly inquiry with cultural memory and collective identity.

Materials & Methods

This study employs a descriptive-analytical method, using both primary and secondary sources on Bastani Parizi’s historiography. Primary materials include his major works—such as *From Pariz to Paris*, the *Sevenfold Series* (e.g., *The Lady of Seven Castles*), and *Politics and Economics in the Safavid Era*—which illustrate his narrative style and integration of poetry, folklore, and oral traditions. Secondary sources consist of scholarly evaluations of his stylistic innovations, use of auxiliary sciences like geography and archaeology, and his cultural-philosophical reflections on history. These also cover critiques during his lifetime, when he was often accused of “storytelling,” as well as posthumous reassessments that regard him as a pioneer of a hybrid genre between literature and history. The analysis focuses on four dimensions: his narrative methods, his thematic balance between local and national history, his philosophy of history, and the contrasting receptions of his work.

Discussion and Results

Bastani Parizi's historical writings mark a deliberate departure from the dominant academic conventions of his time. While many of his contemporaries adhered to positivist empiricism or Marxist materialism, he emphasized readability, cultural memory, and moral reflection. His prose—rich with poetry, satire, and metaphor—blurred the boundary between historiography and literature. For critics, this stylistic choice disqualified his work from the realm of “scientific” history; for supporters, however, it ensured that history remained a living and accessible discourse.

A central feature of his method was the integration of legends, oral traditions, and mythical accounts into historical narrative. Although this practice drew accusations of “storytelling,” Bastani defended it on the grounds that myths often preserve elements of truth and reflect the cultural and psychological landscapes of societies. In this sense, his approach resonates with anthropological and cultural history, even if he did not formally adopt these frameworks.

His commitment to popular historiography further distinguished him. Bastani believed history should not be monopolized by specialists but instead resonate with the experiences of ordinary people. Through humor, irony, and colloquial anecdotes, he sought to bridge the gap between academia and society, thereby expanding the social base of historical readership in Iran. His works were read not only by scholars but also by statesmen, clerics, prisoners, and villagers, reflecting his success in making history a shared cultural resource.

Another hallmark of his scholarship was the balance between localism and universalism. He produced extensive studies on the history and geography of Kerman, considering local history a gateway to understanding broader national and even global processes. At the same time, his research spanned a wide chronological and thematic spectrum, from pre-Islamic traditions to Safavid politics. To enrich these accounts, he drew on auxiliary sciences such as geography, archaeology, philology, and folklore, insisting that history could not be reconstructed from written documents alone.

Equally important was his focus on social history. Unlike historians who privileged rulers and elites, Bastani foregrounded peasants, artisans, women, and marginalized groups as genuine agents of historical transformation. Philosophically, he viewed history as both providential and evolutionary—shaped by divine will but also marked by the cumulative progress of human societies toward cultural refinement and social justice.

The reception of his work was highly polarized. Some contemporaries dismissed him as non-scientific and undisciplined, while others, particularly in later years, recognized his ability to combine cultural resonance with historical inquiry. Today, his legacy is understood less as a failure to conform to rigid historiographical orthodoxy and more as a conscious effort to redefine the role of history in Iranian society.

Conclusion

The case of Mohammad Ebrahim Bastani Parizi highlights the challenges of defining historiography in modern Iran. His works blurred the boundaries between scholarship and literature, merging academic history with popular memory. By prioritizing accessibility, narrative charm, and moral reflection, he offered a new model of historical writing that transcended professional constraints.

Bastani's historiography can best be described as "popular yet erudite"—a hybrid form that balanced cultural resonance with intellectual depth. His emphasis on local history, attention to ordinary people, use of auxiliary sciences, and belief in both divine providence and human progress shaped a distinctive approach.

Although criticized during his lifetime for lacking methodological rigor, his writings remain widely read and influential. A decade after his death, his legacy endures as that of a cultural figure who redefined the relationship between history, literature, and society, treating history not only as scholarship but also as art and collective memory.

Bibliography

- Abadian, Hossein (2022). Cultural Bases of Mohammad Ebrahim Bastani Parizi's Historical Perspective and Historiography, *Cultural History Studies: The Research Journal of the Iranian Historical Association*, Number 54, pp 37–59. [in Persian]
- Abbasi, Javad (2001). *Bastani Parizi, the Discerning Historian and Narrator*, *Advancement in History Education*, Number 7.[in Persian]
- Ahmadzadeh, Mohammad Amir (2014). *Bastani Parizi and the Literary Tradition of Historians: From Partisan to Professor*, In *Yadman-e Ostād Faghih Dr. Mohammad Ebrahim Bastani Parizi*, ed. by Hassan Zandiyeh, Tehran: The Scientific Association of the History Department, University of Tehran. [in Persian]
- Akhrovi, Mehdi (2023). *The Presence of Romanticism in the Titles of Bastani Parizi's Writings*, *Quarterly Review of Criticism, Analysis, and Textual Aesthetics*, Number 2, pp 69–96. [in Persian]

327 Abstract

- Azomdeh, Mohsen (2017). *An Analysis of Bastani Parizi's Historiography*, Website of the Center for the Great Islamic Encyclopedia. [in Persian]
- Bakhshaei Shahrehabaki, Shokoufeh; Abtahi, Alireza; Kamrani Fard, Ahmad; Hassan Abadi, Abolfazl (2021). *A Study of Selected Components of Local Historiography in Bastani Parizi's Works*, *Academic Quarterly on the History of Iran after Islam*, Number 29, pp 1–24. [in Persian]
- Bastani Parizi, Mohammad Ebrahim (1991). *Huzuristan*, Tehran: Arghavan. [in Persian]
- Bastani Parizi, Mohammad Ebrahim (1992). *The Moon, the Sun, and the Sky*, Qom: Khoram. [in Persian]
- Bastani Parizi, Mohammad Ebrahim (1994). *Self-Refinement*, Tehran: Elm. [in Persian]
- Bastani Parizi, Mohammad Ebrahim (1994). *The World's Governor*, Tehran: Elm. [in Persian]
- Bastani Parizi, Mohammad Ebrahim (2001). *The Civilization's Legacy*, Tehran: Elm. [in Persian]
- Heratian, Hossein & Hamed Shafiei Bafti (2021). *Bastani Parizi as the Proponent of a New Historical Style*, *Quarterly Journal of Scientific and Specialized Research in History Education*, pp 7–16. [in Persian]
- Kheyr Andish, Abdolrasul (2003). *Critique and Commentary on the Historiography of Dr. Mohammad Ebrahim Bastani Parizi*, *Monthly Book of History and Geography*, Number 75–76. [in Persian]
- Meti, Rodney (2015). *He Will Not Be Forgotten: In Memory of Mohammad Ebrahim Bastani Parizi*, *Roshd Journal for the Advancement of History Education*, pp 78–80. [in Persian]
- Ranjbar, Mohammad Ali (2016). *Paradigm Analysis of Bastani Parizi's Historiography*, *Research in Historical Sciences*, Number 1, pp. 40–47. [in Persian]
- Shah Maleki, Reza (2015). *The Concept of Iranian Identity and Humanity in Bastani Parizi's Historiography*, *Jundi Shapur Quarterly*, Shahid Chamran University of Ahvaz, Number 2. [in Persian]
- Shibaneh, Rahim (2013). *Informal History*, *Parseh Quarterly Journal*, Number 21. [in Persian]
- Zangi Abadi, Fakhri; Nazemian Fard, Ali; Vakili, Hadi (2020). *The Necessity of Attention to Auxiliary Historical Sciences of History from the Perspective of Bastani Parizi*, *Historiography and Historical Thought – A Scientific Biannual Journal of Al-Zahra University*, Number 6, pp 109–131. [in Persian]
- Zomorodi, Hamra & Ezzat Zibaei Pour (2020). *Unique Authorial Strategies of Mohammad Ebrahim Bastani Parizi in Historical Studies*, *Monthly Journal of Persian Poetry and Prose Stylistics*, Number 1, pp 87–103. [in Persian]

بررسی تاریخنگاری و تاریخنگری محمد ابراهیم باستانی پاریزی

محمد امیر احمد زاده*

امیرعلی میراحمدی زاده**

چکیده

باستانی پاریزی به عنوان یکی از موثرترین تاریخنگاران معاصر، نقشی پررنگ در افزایش شناخت تاریخی مردم و علاقه آنها به مطالعه تاریخ داشته است. او با سبکی ساده و روان، حوادث و رویدادهای تاریخی را از هر دوره و سلسله و در هر موضوعی با یکدیگر پیوند می‌داد و محتوایی جذاب تهیه می‌کرد. سبک خاص تاریخنگاری او در دوره‌ای که شیوه‌های نوین تاریخنگاری با روش‌های کمی پوزیتیویستی و مارکسیستی در بین مورخین ایرانی رایج بود، سبب نگاهی ویژه به آثار او شده است. پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخی برای این پرسش است: شیوه تاریخنگاری و تاریخنگری باستانی پاریزی با توجه به پژوهش‌های مربوط به او چگونه بوده است؟ نگارندگان با رویکرد توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع دست اول و تحقیقات جدید موثق به این نتایج دست یافتند: تفاوت سبک نگارش باستانی پاریزی نسبت به هم دوره‌ای‌هایش، اسباب انتقادات فراوانی را فراهم آورد. با این حال، با وجود انتقادات بسیار حتی از سوی برخی از شاگردان ایشان، در نگاهی کلی در میان بسیاری از اهالی تاریخ از او و سبک نوشتارش به نیکی یاد می‌شود و آثارش به عنوان مجموعه‌ای ارزشمند شناخته می‌شود.

کلیدواژه‌ها: باستانی پاریزی، تاریخنگاری، فلسفه تاریخ، تاریخ عامیانه، تاریخ نگری.

* دانشیار تاریخ، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (نویسنده مسئول)، m.ahmadzadeh@ihcs.ac.ir

** دانشجوی دکتری تاریخ، دانشگاه تهران، a.mirahmadizadeh@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۰۹

۱. مقدمه

نگارش تاریخ از گذشته تا کنون با چالش‌های زیادی روبرو بوده است. تا پیش از دوره قاجار و برخورد ایران با تمدن جدید غرب این شیوه نگارش سنتی، بسیار یکنواخت و پیچیده بود و بیشتر تبدیل به ابزاری جهت خود نمایی کاتبان درباری شده بود و عملاً به غیر از این طبقه توسط هیچ قشر دیگری صورت نمی‌گرفت. با برخورد جدی ایران با تمدن غرب در دوره قاجار و ورود موج نوگرایی در تمامی عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، تاریخنگاری و شیوهی نوشتار متون نیز از این موج تجدد پنهان نماند. با تأسیس دارالفنون و ترجمه کتب اروپایی و رفت آمد ایرانیان به غرب، روش‌های نوین نگارش تاریخ به ایران وارد شد. از اواسط دوره ناصری با طرح انتقاداتی که از سوی مصلحانی چون میرزا فتحعلی آخوندزاده و میرزا آقاخان کرمانی به سبک نوشتار پیچیده و سخت سنتی وارد شد و همچنین ترجمه‌هایی که از متون اروپایی صورت گرفت نسیمی جدید از ساده نویسی شروع به وزیدن کرد و با انتقادات بی‌شماری که نسبت به شیوه سنتی شده بود آن سبک به مرور و به خصوص از مشروطه به بعد منسوخ شد و تاریخنگاری جدید ایران که خالی از تکلف و پیچیدگی بود در بین مورخان، روزنامه‌ها و نشریات رایج شد. تغییر و تحول در امری چون تاریخنگاری پس از قرن‌ها انجماد و یکپارچگی سبب توجه و اهمیت این مسئله و لزوم بکارگیری صحیح‌ترین شیوه آن در بین اهل قلم شد. در این میان مورخین همواره با استفاده از الگوهایی که از شیوه‌های تاریخنگاری غربی همچون شیوه پوزیتیویستی و مارکسیستی می‌گرفتند به نگارش تاریخ می‌پرداختند. تخلف و عبور از خطوط و چارچوب‌های این اسلوب‌های نگارشی دانشگاهی و رسمی، به معنای دور شدن از علم و شیوه‌های علمی و دیگر انتقادات مشابه بود. در چنین وضعیتی محمد ابراهیم باستانی پاریزی که از نوجوانی علاقه خودش را به تاریخ و همچنین به نوشتن آن نشان داده بود پا به عرضه ظهور گذاشت. باستانی پاریزی اندیشه و هدفی جهت مخالفت با روش‌های رایج تاریخنگاری در زمانه‌اش نداشت، او تنها علاقه‌ای به پیروی از آن الگوها نشان نداد و با سبک متفاوت خود که ساده و روان بود و مردم را از هر طبقه به خود جذب می‌کرد، تبدیل به چهره‌ای مطرح و متفاوت در فضای دانشگاهی و ادبی زمانه خودش شد. با توجه به تفاوت چشمگیر او در عرصه نگارش تاریخ، نظرات فراوانی در قالب کتاب و مقاله نسبت به شیوه و سبک او به وجود آمد که در آن‌ها سبک و روش‌اش را داوری کرده‌اند. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و بر پایه منابع دست اول و تحقیقات جدید

بررسی تاریخنگاری و تاریخنگری ... (محمد امیر احمد زاده و امیرعلی میراحمدی زاده) ۳۳۱

در پی بررسی شیوه تاریخنگاری و تاریخنگری باستانی پاریزی با استناد به پژوهش‌های جدید در این مورد می‌باشد تا دریابد در پس آن‌ها چه چشم انداز کلی از سبک تاریخنگاری و تاریخنگری باستانی پاریزی نمایان خواهد شد.

۲. زندگینامه

محمد ابراهیم باستانی پاریزی در سوم دی ماه سال ۱۳۰۴ در پاریز، یکی از دهات سیرجان متولد شد. او تحصیلات ابتدایی‌اش را در پاریز و در مدرسه‌ای که پدرش مرحوم حاج آخوند پاریزی مدیرش بود گذراند. پس از آن سه سال اول دبیرستان را در سیرجان طی کرد، سپس در سال ۱۳۲۳ به دانشسرای مقدماتی کرمان رفت و به علت اینکه در بین اعضای کلاس رتبه دوم را دارا بود بر طبق قوانین آن زمان توانست در سال ۱۳۲۵ برای ادامه تحصیل به تهران برود و در دانشسرای عالی (دانشگاه تربیت معلم گذشته و خوارزمی فعلی) مشغول گذراندن دوره کارشناسی در رشته تاریخ و جغرافیا بشود. (عباسی ۱۳۸۰: ۴)

او در واقع تا سال ۱۳۱۵، یعنی تا یازده سالگی هرگز از زادگاهش پاریز خارج نشده بود، مطالعه کتاب بینوایان و ویکتور هوگو از معدود دریچه‌ها و رهگشاهایی بود که درهای دنیای بیرون از پاریز را برای او نمایان ساخت، او در سال ۱۳۳۰ موفق شد مدرک کارشناسی‌اش را دریافت کند، پس از آن به کرمان بازگشت و علاوه بر مدیریت یک دبیرستان به معلمی نیز مشغول شد. در سال ۱۳۳۷ جهت ثبت نام در مقطع تازه تاسیس دکتری رشته تاریخ در دانشگاه تهران، مجدداً عازم پایتخت شد، پس از قبولی و ادامه تحصیل در این رشته، در سال ۱۳۴۲ موفق به دریافت مدرک دکتری شد. پس از آن در همان دانشگاه تهران مشغول تدریس شد. در سال ۱۳۴۹ جهت فرصت مطالعاتی به مدت یک سال به پاریس رفت که شرح این سفرش را در کتاب مشهورش «از پاریز تا پاریس» آورده است. او سال‌های سال استاد گروه تاریخ دانشگاه تهران بود و چند سالی نیز مدیریت آن گروه را بر عهده داشت تا اینکه در سال ۱۳۸۷ بازنشسته شد. سرانجام در پنجم فروردین ماه سال ۱۳۹۳ به علت بیماری چشم از جهان فرو بست. (متی ۱۳۹۴: ۷۸)

۳. معرفی و دسته‌بندی آثار باستانی پاریزی

یکی از نویسندگان با ذوق و پر اثر یکصد سال گذشته، محمد ابراهیم باستانی پاریزی بود. دوران نویسندگی او از زمان دانشجویی‌اش آغاز و تا پایان عمرش ادامه داشت. در این مدت او موفق به چاپ ۶۱ کتاب از خود شد. برخی از کتاب‌هایش نوبت چاپشان به شانزده مرتبه نیز رسید. یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد آثار باستانی پاریزی؛ اسامی خاصی بود که با خلاقیت و ذوق برای آن‌ها انتخاب می‌کرد. از همان ابتدا این عناوین، ذهن بسیاری از خوانندگان را به خود مشغول و پرسش‌های فراوانی را در این خصوص پدید آورد، به همین خاطر او سعی کرد در چاپ‌های بعدی آثارش و یا در حاشیه کتاب توضیحاتی را در مورد نامگذاری آثارش به مخاطبان بدهد. عناوین آثار او عموماً دو دسته بودند، یک دسته از آن‌ها بسیار ساده و روان بودند به طوری که مفهوم آن‌ها کاملاً بیانگر محتوا و موضوع آن‌ها بود و مواردی چون خلاقیت ویژه و تخیل در عنوان آن‌ها به ندرت دیده می‌شد. نشریه فرهنگ کرمان، «راهنمای آثار تاریخی کرمان»، «تاریخ کرمان»، «منابع و مآخذ کرمان»، «فرماندهان کرمان» و «جغرافیای کرمان» از جمله این آثار بودند؛ اما دسته دوم آثاری بودند که گویای خلاقیت نویسنده در انتخاب عناوینش بودند. بسیاری از آن عناوین در عین جذابیت راهنمای مناسبی برای معرفی محتوا و موضوع کتاب نبودند. به بیان اخروی، ذهن و فکر باستانی در سرتاسر آثارش جولان داشت به طوری که موضوعات مختلف را در کنار یکدیگر قرار می‌داد و گاهی نام بخش کوچکی از کتاب را بر کل کتاب می‌نهاد و اسباب شگفت مخاطبانش را هنگام برخورد با عنوان کتابش فراهم می‌کرد. در این خصوص برای نمونه می‌توان به عنوان «آفتابه ی زرین فرشتگان» اشاره کرد. (اخروی ۱۴۰۲: ۷۱-۷۳)

۴. فعالیت در مطبوعات

او نویسنده‌ی فعالی بود که در عرصه‌های گوناگونی شروع به نوشتن کرد که یکی از آن‌ها مطبوعات بود. زمانی که هنوز در پاریز ساکن بود با تماشای مجلاتی چون مهر، آینده و حبل‌المتین به مطبوعات گرایش پیدا کرد. پس از آن با روزنامه‌هایی چون توفیق مشغول همکاری شد. آشنایی او و همکاری‌اش با روزنامه توفیق از زمان نوجوانی‌اش آغاز شد و به همین دلیل جزء قدیمی‌ترین فکاهی نویسان روزنامه توفیق بود. در واقع می‌توان گفت به صورت جدی نخستین نوشته‌هایش را در سال ۱۳۱۸ و ۱۳۱۹ که به اجبار ترک تحصیل کرده بود در قالب روزنامه‌ای به نام «باستان» و مجله‌ی «ندای پاریز» نوشت و در خود پاریز

بررسی تاریخنگاری و تاریخنگری ... (محمد امیر احمد زاده و امیرعلی میراحمدی زاده) ۳۳۳

آن را منتشر کرد. نخستین نوشته‌ای که او در روزنامه‌های آن زمان نوشت «تقصیر با مردان است نه زنان» نام داشت که آن را در سال ۱۳۲۱ در مجله بیداری کرمان چاپ کرد. مدتی پس از آن به عنوان نویسنده یا مترجم مقالات فراوانی را از زبان‌های عربی و فرانسه در روزنامه‌ها و مجلاتی چون اطلاعات، کیهان، آینده، کلک، راهنمای کتاب، خواندنی‌ها، یغما و بخارا به چاپ رساند. نخستین کتابش پیغمبر دزدان نام داشت که در واقع شرح نامه‌های طنز شیخ محمد حسن زیدآبادی بود و آن را در سال ۱۳۲۴ در کرمان به چاپ رساند. (هژبریان و شفیعی بافتی ۱۴۰۰: ۱۰-۱۱)

در سال ۱۳۲۶ اولین مجموعه شعر باستانی پاریزی به نام «یاد بود من» با مقدمه مرحوم سعید نفیسی به چاپ رسید. در مدت زمانی که در کرمان به معلمی مشغول بود همزمان مدیریت نشریه نامه «هفتواد کرمان» را هم بر عهده داشت. پس از اینکه در تهران به تحصیل در مقطع دکتری پرداخت. همزمان در اداره باستان شناسی نیز مشغول به کار شد و در همان زمان مجله «باستانشناسی» را منتشر کرد، دو سال پس از آن به مدیریت داخلی مجله دانشکده ادبیات دست یافت، رساله دکتری‌اش نیز در مورد کتاب «الکامل فی التاریخ» ابن اثیر بود و موفق شد قسمت عمده آن را ترجمه کند. (زمردی و زینلی پور ۱۳۹۹: ۹۰)

آخرین اثر او نیز «کوه‌ها با هم اند» نام داشت که اندکی پس از مرگش منتشر شد و عنوان شصت و نهمین را بر خود داشت. گستره موضوعی آثار او سراسر تاریخ ایران پس از اسلام را تا زمان معاصر در بر داشت و محدود به دوره ای خاص و کوچک نبود. (شاه ملکی، ۱۳۹۴: ۱۲۵)

۵. توجه به شعر و ترجمه

او علاوه بر نگارش بیش از ۶۰ کتاب، صد ها مقاله درباره جنبه‌ها و ابعاد مختلف تاریخ ایران به ویژه تاریخ و جغرافیای کرمان نوشت. علاوه بر آن شاعر نیز بود و در کنار دیگر فعالیت‌های پژوهشی‌اش همان طور که بیان شد اشعاری را از عربی و فرانسوی به فارسی ترجمه می‌کرد، به اعتقاد او هنر اساسی هر مورخ در نوشتن تاریخ محلی است که به وسیله آن می‌تواند به شرح جزئیات و رفتار انسانی مردم یک مکان خاص بپردازد و این امتیازی است که نویسنده تاریخ ملی از پرداختن به آن عاجز است، استان و شهر کرمان همواره محور و مرکز دنیای باستانی پاریزی بود. (متی، ۱۳۹۴: ۷۹)

۶. علاقه به تاریخ محلی کرمان

علاقه بی اندازه او به کرمان سبب شد مطالب فراوانی درباره معماری، تاریخ طبیعی، اساطیر و جغرافیای کرمان در قالب سلسله مطالعاتی مشخص به نگارش در آورد. او سعی می کرد نقش مهم کرمان را در طول تاریخ ایران و به خصوص ایران دوره صفوی مشخص کند، همچنین برخی از کتاب های محلی کرمان را که در دوران سلجوقیان، صفویه و قاجاریه نوشته شده بودند به تصحیح در آورد، از جمله این کتب می توان به عقدالعلی، تذکره صفویه کرمان، صحیفه الارشاد و تاریخ وزیری اشاره کرد. (همان: ۸۰)

۷. اهمیت دادن به دوره باستان تاریخ ایران

برخی از آثارش مربوط به سلسله های گوناگون ایران پس از اسلام و حاکمان برجسته آن ها بود و برخی دیگر مربوط به جنبه های جغرافیایی، اقتصادی و تاریخ عمومی بود. در این میان پژوهش هایش درباره جابجایی موقعیت های مکانی و تغییر مفاهیم و نام ها در فاصله دوران ایران قبل از اسلام تا زمان ایران اسلامی دارای ارزش و اعتبار زیادی می باشد. به طور مثال در یکی از کتاب های مشهورش تحت عنوان «خاتون هفت قلعه» اشاره می کند که بسیاری از نام های ایران پیش از اسلام تا پس از اسلام هم باقی ماندند که از جمله آن ها می توان به آناهیتا یا ناهید اشاره کرد که در واقع محل پرستشگاه ها در آیین کهن ایرانی بود. او همچنین یکی از نویسندگان مجموعه شش جلدی تاریخ تمدن های آسیای میانه یونسکو بود. (همانجا)

بیشتر نوشته های باستانی پاریزی در ابتدا به صورت مقاله یا متن سخنرانی بودند که او بعدها آن ها را پر و بال داد و با اضافه کردن مطالبی به شیوه خاص خود آن ها را در قالب کتاب منتشر کرد. (شبان، ۱۳۹۲: ۹۹)

۸. دسته بندی آثار باستانی پاریزی

در نگاهی کلی آثار او را می توان به سه دسته تقسیم کرد:

۱.۸ آثار مربوط به تاریخ و جغرافیای محلی کرمان

این‌ها بخش مهمی از آثار او را تشکیل می‌دهد. علاقه زیاد او به کرمان سبب توجه ویژه اش به تاریخ و جغرافیای این ایالت ایران شد. بسیاری از اسناد تاریخی و نسخ خطی با ارزش مربوط به تاریخ کرمان به دست او تصحیح و چاپ شدند. توجه او به کرمان به اندازه ای است که در تقسیم بندی آثارش یک دسته کلی آن‌ها شامل کتاب‌هایی است که درباره کرمان است. تعداد این کتاب‌ها به چهارده عدد می‌رسد که به شرح زیر می‌باشند:

جدول ۱. آثار مربوط به کرمان

۱. آثار پیغمبر دزدان	۸. فرماندهان کرمان
۲. نشریه فرهنگ کرمان	۹. جغرافیای کرمان
۳. راهنمای آثار تاریخی کرمان	۱۰. گنجعلی خان
۴. دوره مجله هفتواد	۱۱. وادی هفت واد
۵. تاریخ کرمان	۱۲. تاریخ شاهی قراختانیان
۶. منابع و مآخذ تاریخ کرمان	۱۳. تذکره صفویه کرمان
۷. سلجوقیان و غز در کرمان	۱۴. صحیفه الارشاد

۲.۸ مجموعه هفتی

دسته دوم آثارش شامل کتاب‌هایی است که به مجموعه هفتی شهرت دارد. این مجموعه شامل هشت اثر است که عدد هفت در عنوان تمام آن‌ها وجود دارد. از آن جایی که عدد هفت در فرهنگ ایرانی_اسلامی و حتی فرهنگ بومی ایران جایگاه مقدسی دارد باستانی پاریزی از آن برای ترکیب عنوان‌هایش بهره برده تا در نزد مخاطب جذاب تر جلوه کند. او با ترکیب عدد هفت با واژه‌های مناسب عنوانی دل نشین و گیرا تولید کرده است. (اخروی، ۱۴۰۲: ۷۴) کتاب‌های مجموعه هفتی شامل موارد زیر می‌باشد:

جدول ۲. آثار مجموعه هفتی

۱. خاتون هفت قلعه	۵. کوچه هفت پیچ
۲. آسیای هفت سنگ	۶. زیر این هفت آسمان
۳. نای هفت بند	۷. سنگ هفت قلم
۴. ازدهای هفت سر	۸. هشت الهفت

۳.۸ آثاری با موضوعات مختلف

سومین دسته از آثارش شامل عنوان های یک دست و یا مربوط به تاریخ و جغرافیای مکان خاصی نمی باشد بلکه شامل موضوعات مختلف با عناوین گوناگون می باشد، این دسته از آثارش شامل سی و نه کتاب است و انگیزه های گوناگونی برای نوشتن هر یک وجود داشته، به طور مثال در برخی از آن ها هویت، فرهنگ و انسان ایرانی بسیار مورد تاکید بوده است. در کتاب «شمعی در طوفان» به طور ویژه به این مطلب پرداخته شده است. (هژریان و شفیعی بافتی ۱۴۰۰: ۱۱) در این میان کتاب «خود مشیت مالی» از این جهت اهمیت دارد که باستانی پاریزی در آن به نقد خود پرداخته و اشتباهات لغوی و محتوایی آثارش را از ابتدا تا انتها شرح داده و از قداماتی که در جهت اصلاح آن ها انجام داده تا مخاطب دچار سردرگمی نشود صحبت می کند. او در خصوص انتخاب نام «خود مشیت مالی» برای کتابش عنوان کرده است:

آن کار که عنوان نقد و انتقاد دارد و بررسی چند و چون مقالات را شامل می شود، از پیش خود به عنوان مشیت مال مطرح کرده ام، به حساب اینکه در نقد و انتقاد خصوصاً نقد مباحث تاریخی، نقد کننده هم جنبه های مثبت کار محقق را در نظر می گیرد و هم جنبه های منفی آن را، این کار را که من در مورد کار های خود کرده ام، عنوان خود مشیت مالی بدان داده ام، در واقع یک نوع خودشکنی، و بهتر بگویم بت شکنی بوده است (باستانی پاریزی ۱۳۹۳: ۲۵).

نام کتب دسته سوم آثارش در جدول زیر آمده است:

جدول ۳. سایر کتب

۱. یادبود من (مجموعه شعر)	۲۱. حضورستان
۲. ذوالقرنین یا کوروش کبیر	۲۲. هزارستان
۳. یاد و یادبود	۲۳. ماه و خورشید فلک
۴. محیط سیاسی و زندگی مشیرالدوله	۲۴. سایه های کنگره
۵. اصول حکومت آتن، ترجمه از ارسطو	۲۵. بازیگران کاخ سبز
۶. تلاش آزادی	۲۶. پیر سبز پوشان
۷. یعقوب لیث	۲۷. آفتابه زرین فرشتگان
۸. شاه منصور	۲۸. نوح هزار طوفان
۹. سیاست و اقتصاد عصر صفوی	۲۹. در شهر نی سواران
۱۰. اخبار ایران از ابن اثیر	۳۰. شمعی در طوفان
۱۱. از پاریز تا پاریس	۳۱. خود مشت مالی
۱۲. شاهنامه آخرش خوش است	۳۲. محبوب سیاه و طوطی سبز
۱۳. حماسه کویر	۳۳. درخت جواهر
۱۴. تن آدمی شریف است	۳۴. گذار زن از تاریخ
۱۵. نون جو و دوغ گو	۳۵. کاسه کوزه تمدن
۱۶. جامع المقدمات	۳۶. پوست پلنگ
۱۷. فرمانفرمای عالم	۳۷. حصیرستان
۱۸. از سیر تا پیاز	۳۸. بارگاه خانقاه
۱۹. مار در بتکده کهنه	۳۹. هواخوری در باغ با گوهر شب چراغ
۲۰. کلاه گوشه نوشین روان	

۹. شیوه تاریخنگاری باستانی پاریزی

سبک و روش تاریخنگاری باستانی پاریزی مقام و جایگاه ویژه ای در تاریخنگاری معاصر ایران دارد. روش، موضوع شناسی، مآخذ شناسی و نگارش متفاوت او واکنش های موافق و مخالف زیادی را در پی داشت، تاریخنگاری غیرعلمی، غیر روش مند، عامه پسند، سطحی و ناموثق از جمله برچسب هایی بود که از سوی منتقدانش به تاریخنگاری او زده می شد. او نمونه بارز شخصی بود که حداقل در تاریخ نویسی هم رنگ جماعت نشد و برخلاف اصول رایج به شیوه ای جدید و متفاوت نوشتن را آغاز کرد.

۱۰. متهم به داستان‌نویسی

با گذر از قواعد و اصول تاریخنگاری اثبات‌گرایانه یا همان پوزیتیویستی که در زمان او الگوی غالب و رایج زمانه بود نشان داد تا رسول راه جدیدی است. این تفاوت او را به طور مثال می‌شود در مآخذ‌شناسی او یافت که با روش اثبات‌گرایان تفاوت داشت. او انحصار در منابع رسمی و اسنادی را قبول نداشت و در ماجراجویی‌های تاریخی‌گونه‌اش از روایت‌های شفاهی، غیر رسمی و ادبی نیز بهره می‌برد، در مواقعی آن چنان از شیوه تاریخنگاری رسمی فاصله می‌گرفت که با اتهام‌هایی چون داستان‌نویسی مواجه می‌شد. (رنجبر، ۱۳۹۵: ۴۲)

یک بحثی که همواره در مورد تاریخنگاری باستانی پاریزی مطرح بود این بود که شیوه نوشتار او بیشتر از آنکه شبیه به یک تاریخ منظم کرونولوژیک باشد به داستان‌ها و قصه‌های تاریخی شباهت دارد. در این مورد او بر این عقیده است که: «دوران نوشتن تاریخ‌های کرونولوژیک به روال سابق سپری شده است، هم اکنون مطبوعاتی‌ها، روزنامه‌نویس‌ها، رپورترها، فیلم‌بردارهای تلویزیون مشغول نوشتن و تنظیم تاریخ کرونولوژیک ایران و دنیا هستند» علاوه بر این برای اتهام داستان‌نویسی خود عنوان می‌دارد که: «نمی‌دانم چرا این تصور به ذهن شما وارد شده است؟ البته حوادثی هست که به افسانه بیشتر می‌ماند تا تاریخ، و من از سر آن‌ها نگزاشته‌ام، این شاید درست باشد.» (باستانی پاریزی، ۱۳۷۰: ۵۹)

به استناد جمله‌ی بالا، مشخص است که باستانی پاریزی هرچیزی را که به تاریخ شباهت داشت و حس می‌کرد می‌تواند به تاریخ مرتبط باشد در نوشته‌هایش می‌آورد و مانند دیگر تاریخنگاران که داده‌هایشان را از فیلتری خاص که مطالب تاریخی را از داستان و افسانه جدا می‌ساخت عمل نمی‌کرده است.

او با پذیرفتن این موضوع که سبک نوشتارش متفاوت است و حتی آن را نوعی اشکال می‌پندارد می‌گوید:

من البته کاملاً متوجه اشکالی که در سبک کارم هست شده‌ام ولی یکی دو حرف هم دارم، اول آنکه این روش کاری است که شصت هفتاد سال است گرفتار آن هستیم، دوم آنکه من بفهمی نفهمی نگارش تاریخ را وقتی مفید می‌دانم که کسی خواننده آن باشد و مسائل تاریخی را وقتی کسی خواهد خواند که حداقل یک کششی و جاذبه‌ای در آن ببیند و برای اینکه چنین جاذبه‌ای پیدا شود، گاهی اوقات پرداختن به بعض حواشی و ذکر بعض قصه‌ها و تطبیق حوادث مشابه تاریخی، بی‌ضرر است، حتی لازم می‌

بررسی تاریخنگاری و تاریخنگری ... (محمد امیر احمد زاده و امیرعلی میراحمدی زاده) ۳۳۹

نماید و این همان چیزی است که اهل منطق و صاحبان تکنیک، آن را سیستم تحقیق، از این شاخه به آن شاخه پریدن، و آسمان به ریسمان بستن، می دانند. (باستانی پاریزی، ۱۳۹۳: ۳۲)

در جای دیگری در این خصوص بیان داشت که: «صادقانه باید اعتراف کنم که کار من هرگز صد در صد با اصول علمی موافق نبوده است»، در ادامه نقص متد تحقیقاتی اش را شامل چند مورد می داند. در مرحله اول از ایرادی تحت عنوان «مقدمات و شروح زائد بر اصل» نام می برد که منظور آن است هر مطلبی به ذهنش می رسد فوراً آن را به مطالبش اضافه می کند حتی اگر آن مطلب ارتباطی به اصل موضوع مورد نظرش نداشته باشد که این کار با اصول علمی هماهنگ نیست. (باستانی پاریزی، همان: ۷۴)

به تعبیری می توان گفت باستانی پاریزی برخلاف دیگر تاریخنگاران که جهت بررسی یک مطلب داده های خود را به روش های کمی و پوزیتیویستی خشت به خشت و بر اساس ترتیب زمانی دقیق بر روی هم می گذاشتند همچون نسیمی پر سرعت دوره های تاریخی را در می نوردید و بر اساس چارچوب های ذهنی خود برای رسیدن به پرسش ذهنی اش با استفاده از مطالب پراکنده تاریخی منظوری جدید با دیدگاهی خاص تولید می کرد.

۱۱. تاریخ نویسی مردمی

او هیچ وقت به روش تاریخنگاری معمول و رایج نظام دانشگاهی محدود نشد. تاریخ در نظر او از رشته های که زیرشاخه علوم انسانی است و تلاش می کند رضایت چارچوب ها و قالب های علم اثبات گرا را بدست آورد فراتر رفته و در جهان بی پهنای فرهنگ به عنوان ابزاری اخلاقی مطرح می شود. باستانی تاریخ را برای مردم می خواست و نه مردم را برای تاریخ و همواره تلاش می نمود تا هم مردم را در تاریخ وارد کند و هم تاریخ را به میان مردم ببرد. (رنجبر، ۱۳۹۵: ۴۵)

سبک و نوشته های تاریخی باستانی پاریزی بر خلاف دیگر اهالی تاریخ از صورتی رسمی و خشک به دور است. چنانچه مردم عادی که دارای تحصیلات دانشگاهی نیستند نیز می توانند آن ها را خوانده و درک کنند. در این خصوص شخص باستانی پاریزی معتقد بوده است که تاریخ نویس نباید تنها برای همکاران خود تاریخ بنویسد زیرا مردم دیگری نیز هستند که علاقه مند به آشنایی با تاریخ می باشند. بنابراین معتقد بود تاریخ باید به

گونه‌ای نوشته شود که برای مردم عادی نیز جالب باشد و علاقه آن‌ها را برانگیزد. (باستانی پاریزی، ۱۳۷۰: ۸۸)

فرایند پژوهش برای اوعرصه کشف و شهودی بود که با اتکا به دانش چند بعدی او که شامل مباحث تاریخی، ادبی، فلسفی و... بود نتیجه بی نظیری عرضه می‌کرد که هم دارای نتیجه گیری‌های اخلاقی، هم استنتاج‌های علت و معلولی و هم استنباط‌های شهودی بود که منابع در این فرایند برخلاف معیارهای تاریخنگاری اثبات گرا همگی شامل داده‌های فرهنگی مکتوب، شفاهی و میدانی بود. (همان: ۴۶)

به عقیده حسین آبادیان هیچ اثر تاریخی وجود ندارد که روش مند نباشد. حتی زمانی که باستانی پاریزی خودش اعتراف می‌کرد که کارش صد در صد با متد علمی همسو نیست منظورش این بود که کارش تقلید از روش های دانشگاهی رایج در دهه های چهل و پنجاه شمسی یا سبک های پوزیتیویستی و مارکسیستی نمی‌باشد که در ایران برای نگارش تاریخ از آن‌ها بهره می‌بردند. او خود شیوه تاریخنگاری اش را «سلیقه و روش من» نام نهاده بود. (آبادیان، ۱۴۰۲: ۳۹)

۱۲. افسانه‌نویسی

یکی دیگر از ایرادات وارده به باستانی توجه زیاد او به افسانه‌ها است که این امر خود از روش علمی تاریخ نویسی به دور است. او در این باره گفته است:

عده زیادی در باب اینکه من به افسانه‌ها توجه زیادی دارم خرده گیری دارند، و ظاهراً هم حق با آنهاست، اما حقیقت این است که اولاً هیچ افسانه ای نیست که بخشی از حقیقت را در بر نداشته باشد، ثانیاً این افسانه‌ها یک واکنش تدافعی آدمی در برابر هرگونه ناتوانی است، جوامع محروم و اقوام مغلوب را همین افسانه‌ها، گاه گاه، دستگیری روحی و عاطفی می‌کنند. (باستانی پاریزی، ۱۳۹۳: ۱۶۱)

عبدالرسول خیراندیش درباره شیوه و سبک تاریخنگاری باستانی پاریزی عنوان کرده است که در واقع نشو و نمو و سبک اصلی باستانی پاریزی را می‌توان در آثاری چون کوچه هفت پیچ، خاتون هفت قلعه، نون جو و دوغ گو مشاهده کرد. به عقیده خیراندیش بر خلاف بسیاری از تاریخ نویسان که سبک نوشتاری آن‌ها به مرور زمان دچار تغییر و تحول می‌شود در سبک نوشتار باستانی پاریزی شاهد چنین تحولی نیستیم؛ به این صورت که

گویی تمامی آثارش را در یک زمان نوشته است. بنابراین نقدی که مبتنی بر توالی تاریخی باشد برای سبک آثار باستانی شدنی نیست. مسئله دیگر این است که نقد و نظراتی که نسبت به روش او در طول دوران حیاتش انجام می‌شد باعث کوچک ترین خللی در نوشتن او نشد و او با همان چارچوب به بیان مطالب جدید تر می‌پرداخت. (خیراندیش، ۱۳۸۲: ۳۷)

۱۳. سبک غیر قابل تقلید

نکته قابل توجه دیگر اینکه هرگز کسی دست به تقلید از سبک تاریخنگاری باستانی پاریزی نزد و سبک خاص او با مرگش دیگر در هیچ اثری تکرار نشد. تاریخنگاری برای باستانی پاریزی تنها یک شغل نبود که در ساعات خاصی از روز به آن پردازد بلکه او در هر مکان و زمانی در جستجوی تاریخ بود و حتی از کوچک ترین نشانه های موجود که مربوط به تاریخ می‌شد نمی‌گذشت. به بیان خیراندیش سبک باستانی را می‌توان تاریخ زنده نام نهاد زیرا که او بر خلاف همگان که برای درک تاریخ از حال به گذشته می‌رفتند گذشته را به حال می‌آورد و به آن وجود و عینیتی واقعی می‌بخشید. سبک ساده و بی تکلف باستانی به همراه طبع شعر لطیفش این امکان را برایش فراهم می‌کرد که مطالب را به شیوه ای جالب و خواندنی به مخاطب عرضه کند. او بسیار ماهرانه مطالبی تاریخی که در ظاهر کاملاً نسبت به هم بی ربط هستند را پیوند داده و در قالب یک متن منسجم ارائه می‌کرد. بیشتر افراد جذابیت تاریخنگاری او را در در قالب عباراتش جستجو می‌کنند در حالی که ضرورت آن است که به عمق و معنا و محتوای درون عباراتش توجه کنند تا زیبایی آن را درک کنند. جهت اثبات این سخن می‌توان به این مثال اشاره کرد که سبک باستانی در عین سادگی غیر قابل تقلید است. زیرا که آن عبارات ساده از فیلتر ذهن و بینش او عبور کرده است بنابراین از سوی فرد دیگری تکرار شدنی نیست. (همان: ۳۸-۳۹)

۱۴. اهمیت تاریخ اجتماعی

باستانی پاریزی همچنین از جمله تاریخ نویسانی بود که نگارش تاریخ را فقط در بعد اجتماعی آن مهم می‌دانست. در واقع متعقد به این تفکر بود که تاریخ صرفاً گویای حیات تاریخ اجتماعی انسان ها می‌باشد. تاکید و تمرکز او در تاریخ اجتماعی به اندازه ای بود که حتی اگر زمانی مسئله ای مربوط به تاریخ سیاسی یا نظامی را مطرح می‌کرد رویکرد و نگاه

کلی اش در توصیف آن مسئله اجتماعی بود. به طور مثال می‌توان از تعبیر یا نظریه «کارتوگرافی شاه اسماعیل» و یا «دیوار شاه اسماعیلی» او یاد کرد. این نظریه نتیجه‌ی رفتار شاه اسماعیل اول در آسیای مرکزی در زمانی بود که سلسله صفویه را بنیان گذاری کرد. به عقیده باستانی پاریزی شتاب و شدت شاه اسماعیل در رسمی کردن مذهب تشیع، بدون ملاحظه سنی نشینان ناحیه آسیای مرکزی سبب شد تا آن ناحیه برای همیشه از خاک ایران جدا شود. به بیان دیگر نقشه امروز ایران را شاه اسماعیل ترسیم کرد. به بیان او همچنان بعد از گذشت این همه سال، دیوار فکر و اندیشه و یا به تعبیر او دیوار مغز میان ما و آسیای مرکزی که از دیوار چین، گرگان و برلین هم محکم تر است باقیست. (رنجبر، ۱۳۹۵: ۴۳)

برای درک بهتر این موضوع باید گفت که اهالی آسیای مرکزی از زمان استیلای اسلام بر آن مناطق بر مذهب تسنن بودند و تمام حکومت هایی که در ایام اسلامی در آن مناطق شکل گرفته بود هیچ کدام گرایشی به مذهب تشیع نداشتند. بنابراین نمی‌شد به سرعت و ناگهانی آنان را به اطاعت از این مذهب در آورد. این اقدام شاه اسماعیل سبب شد تا مردم به حمایت از ازبکان که به تازگی جانشین تیموریان شده بودند پردازند.

باستانی پاریزی با وجود تسلطی کافی و مناسب بر ادبیات فارسی و عربی و نگارش درباره مقاطع مختلف تاریخ ایران هرگز رویکردی تخصصی به هیچ یک از دوره های تاریخ ایران و اسلام نداشت. وجه تخصصی برای او تنها در قالب پژوهش هایی بود که در خصوص تاریخ محلی کرمان می‌نوشت. تاریخ کرمان برای او هم از مطالعه کتاب ها و هم از حضور شفافش در آن جا به دست می‌آمد که این دانش برای او در این حالت منشایی انسی داشت که همان انس با کرمان است. (همان: ۴۰)

این مورخ پر کار سعی می‌کرد تا داستان ها و افسانه های کهن را با سنت های محلی ترکیب کند. به دلیل اینکه کودکی و نوجوانی اش در محیطی به دور از تحولات دنیای مدرن سپری شده بود آگاهی اش از زمین، زندگی روستایی کشاورزان و همچنین باورها و عقاید آن ها و همچنین وابستگی اش به این جور مسائل بسیار زیاد بود. نوشته های او ترکیبی از ملاحظات تاریخ جنبه های نقلی و تجربه های شخصی اش بود. شیوه تاریخ نویسی او به مانند حفاری در خاک ایران بود. او از این طریق موفق به نفوذ در رگه های عمیق افسانه ها و روایات رایج زمانه اش و توصیف آن ها به شیوه و بیانی محاوره ای می‌شد. (متی، ۱۳۹۴: ۷۹)

۱۵. بیان شیرین و پخته

یکی از جلوه های ویژه آثار باستانی پاریزی این است که او سعی می کرد حکایات و روایات تاریخی که دیگران درباره آن ها شک دارند را با زبانی شیرین که همواره آغشته به شعر نیز می باشد در قالب حقیقت بریزد و در این باره عنوان می کرد که اگر این ها دور ریخته شوند دیگر چیزی برای اصحاب تاریخ باقی نخواهد ماند. در برخی از آثارش خواننده ممکن است کمی گیج شود و از همان اول به منظور او از بیان آن حکایت نرسد. برخی مواقع در زمان بیان یک حکایت مشهور صد ها سخن و حکایت فرعی بیان می کرد به طوری که زمان و مکان را در می نوردید. رشته کلام او صرفاً در موضوعی خاص نبود بلکه در کلمات بود. او با نیرویی عجیب شعر، ادبیات، کنایه، شوخی و جدی را چنان ترکیب می کرد که به یکباره واقعیت های تاریخی، افسانه ها، مکتوبات و شفاهیات تاریخی همگی با یکدیگر ترکیب شده و محتوایی خاص تولید می شد. می توان گفت او هرگز هدف مورخ کلاسیک تاریخ را که همانا ذکر حقایق و تحلیل آن هاست دنبال نمی کرد و راه خود را می رفت. با وجود اینکه سبک تاریخنگاری او در ظاهر و نگاه اول بسیار ساده و عامه پسند است اما برای درک گفتارش اول باید کتاب های تاریخگاران حرفه ای را مطالعه کرد تا بتوان به عمق مطالب او پی برد. گاهی برای با اهمیت نشان دادن یک مطلب در ظاهر مطالبی را بر علیه آن مطرح می کرد در حالی که منظوری برعکس داشت. (شبان، ۱۳۹۲: ۸۹)

باستانی تمامی حوادث موجود در تاریخ را مهم و قابل بررسی می دانست و از هیچ روایتی نمی گذشت. او در این باره به دانشجویان تاریخ و افرادی که به تازگی گام در این وادی نهاده اند توصیه می کرد و می گفت:

بدان و آگاه باش که همین حکایت ها که ما در باب آن تردید می کنیم، همه این ها سرمایه های اولیه تاریخ هستند، تاریخ به همین ها زنده است، هنوز آنقدر سند مجهول باقی مانده، که روزی خلاف نظریه این ها هم ثابت شود، علاوه بر آن تاریخ علم نیست، تاریخ فن است و هنر، و هنر با دودوتا چارتا میانه ای ندارد. (باستانی پاریزی، ۱۳۹۳: ۴۶۲)

مشخص است که باستانی برخلاف روش های نوین تاریخنگاری که به دقت و وسواس برای گزینش و انتخاب روایات دستورالعملی خاص دارد، هر روایت و سندی را با ارزش دانسته و تاکید داشت که از آن استفاده شود، زیرا که تاریخ را علم نمی دانست. به این معنا که آن را فاقد چارچوب های سخت و عبور ناپذیر که دیگر مباحث علمی به آن

دچارند می‌دانست. تاریخ از نظر او دنیایی بدون قفس است که باید در آن سیر کرد و به کشف وقایع از زیر خروار ها خاک و گل پرداخت.

۱۶. هم نسل ادیب مورخان

به بیان احمدزاده، باستانی پاریزی و همسلکانش از بنیان گذاران مکتب ادیب_مورخان در ایران بودند زیرا که علاوه بر تاریخ در عرصه ادبیات نیز آثار گران بهای متعددی بر جای گذشته اند. برخی از ویژگی های محتوایی آثار باستانی پاریزی شامل سادگی متن، جزئی نگری، اتخاذ رویکرد های فرهنگی تمدنی به تاریخ و توجه به تاریخ اجتماعی، فرهنگی و محلی می باشد. الگوی پژوهشی ادیب مورخانه این استاد بزرگ با فرهیختگانی چون عباس اقبال آشتیانی، عبدالحسین زرینکوب، سعید نفیسی و عباس زریاب خوئی همسو و متأثر از آن ها بود. احمد زاده ضمن توصیف سبک تاریخنگاری این مشاهیر عنوان کرده است:

ضمن مراجعه به موضوعات مهم اجتماعی و فرهنگی سعی کردند تا مساله تاریخ را از حوزه متاهستوری _ تاکید بر نقش مسلط فراتاریخ بر امور تاریخی _ خارج کرده و آنرا به حوزه امور عینی با تاکید بر نقش و عاملیت نیرو های انسانی متمرکز نمایند. (احمدزاده، ۱۳۹۳: ۲۴۱-۲۴۲)

در کل می توان گفت حرکت های بستر سازانه ادیب مورخانی چون باستانی پاریزی موجبات حرکت حوزه تاریخ را از یک سرگرمی ساده به سوی تبدیل شدن به یک دیسیپلین و علم شدن تاریخ فراهم ساخت. زیرا که آنان بسیاری از منابع تاریخنگاری و تاریخ ادبیات را با هدف تحلیل تاریخ در قالب یک رویکرد تمدنی کلان تصحیح کرده و به چاپ رسانده‌اند. نتیجه دیگر اقدامات مذکور این بود که ساختمانی علمی برای پژوهش در تاریخ بنا شد که همچون علوم دیگر از منابع مشخص، روش شناسی مفید و ره‌آورد لازم و مورد نیاز یک علم برخوردار بود. (همانجا)

باستانی پاریزی در خصوص اصلاح ایراداتی که به منابعش وارد بود در یکی از کتاب هایش عنوان کرده است: «حالا اگر یک وقت حالی و فرصتی دست داد و قرار تجدید چاپ بعضی کتاب ها شده آن وقت امیدوترم کار را بر طبق اصول و رعایت نظام تاریخ نویسی بکنم.» (باستانی پاریزی، ۱۳۷۸: ۳۳۹) این مسئله نشان می‌دهد با وجود اینکه او سبک

بررسی تاریخنگاری و تاریخنگری ... (محمد امیر احمد زاده و امیرعلی میراحمدی زاده) ۳۴۵

خاص و مخاطبان زیاد خود را داشت به جنگ با روش های جدید و منتقدانش نرفت بلکه حتی جهت احترام به آن ها وعده اصلاح مکتوباتش را به شیوه های جدید را داد.

۱۷. علوم کمکی در تاریخ

با توجه به اینکه دستیابی به واقعیت های تاریخی و ارائه تفسیری ارزشمند از آن تنها از طریق داده های صرف تاریخی امکان پذیر نیست این داده ها تنها زمانی می توانند اهداف متعالی خود را برآورده سازند که در کنار تاریخ از یافته های دو دانش کمکی تاریخ یعنی جغرافیا و باستان شناسی نیز استفاده کنند. این امر سبب می شود تا عمق نگاه و بررسی مورخ برای شناخت گذشته بسیار وسیع تر شود. با توجه به این مسئله باستانی پاریزی ضمن توجه به مسائل اجتماعی در مطالعات تاریخی خود، از اهمیت و نقش این دانش های کمکی در پرتوافشانی به زوایای حیات اجتماعی بشر غافل نمانده و معتقد بود که این ها سبب می شوند دانش تاریخ از یافته فراورده های خود بهره مند شود. او همچنین بهره برداری از این دانش ها را در امر تاریخ پژوهی مشابه با اقدام مکتب آنال در استفاده از دانش اقتصاد و جغرافیا در تاریخنگاری میدانست (زنگی آبادی، ۱۳۹۹: ۱۱۰-۱۱۱)

همان طور که گفته شد او اهمیت علوم کمکی در تاریخ را زیاد می دانست؛ البته برای آن ها درجه بندی نیز قائل بود و از میان این علوم که شامل جغرافیا، زبان شناسی، باستان شناسی، ادبیات، روان شناسی، پزشکی و حتی فیزیک و شیمی می شد سهم جغرافیا را از همه بیشتر می دانست. (باستانی پاریزی، ۱۳۹۳: ۲۰۲)

کتاب «ماه و خورشید فلک» باستانی پاریزی درباره تاثیر جغرافیا در تاریخ می باشد و در آن تمام عوامل جغرافیایی از سیل و زلزله و طوفان و آب و هوا و گرما و سرما و آثار وجودی آن ها در تاریخ را با شواهد و دلایل ثبت کرده است.

از جمله موارد استفاده از جغرافیا در پژوهش های تاریخی می توان به شناخت راه های تجاری و بررسی مکان رویداد های سیاسی و اختلافات مرزی اشاره کرد. شناخت بستر مکانی وقایع، باعث می شود تا افق ذهن مورخ نسبت به آن واقعه گسترش یابد. به همین دلیل باستانی پاریزی معتقد بود که جای پای تاریخ را باید در جغرافیا جست. چنانچه در جای دیگری گفته است:

در طول تاریخ، طبیعت، کم و بیش، سد راه پیشرفت فاتحان و جهان طلبان بوده است. بسا سرما که سپاهیان را در اسدآباد از پا انداخت و بسا گرما و

تشنگی که سربازان کمبوجیه و اسکندر را در زیر ریگ های آمون و جیرفت و گدروزیا دفن کرد و بسا سیلاب ها که لشکر ها را برد و آذوقه ها را نابود کرد و پایگاه های نظامی را زیر و زبر کرد. (باستانی پاریزی، ۱۳۷۱: ۳۳۴)

بنابراین به باور باستانی مختصات و شرایط جغرافیایی، در حالت و کیفیت وقوع رخداد های تاریخی نقش با اهمیتی دارند. به همین دلیل نباید از شناخت راه ها، کوه ها، رود ها، دریا ها، شهر ها و روستا ها به راحتی گذشت زیرا که همگی شامل عناصر جغرافیایی تاثیر گذار در تاریخ می باشند.

همان طور که بیان شد یکی دیگر از دانش های کمکی به تاریخ، دانش باستان شناسی است. این دانش برخلاف تصور عموم تنها محدود به کاویدن و یافتن اشیایی که در خاک مدفون هستند نمی باشد. باستان شناسی با خود نوعی گشایش و آگاهی جدید می آورد. به وسیله یافته های جدید باستان شناسی پرسش های جدید در مطالعات تاریخی مطرح شده و تحول در معرفت تاریخی رخ خواهد داد. همواره مقاطعی از تاریخ به دلیل کمبود اطلاعات در پشت پرده پنهان و مورخان نسبت به آن دوره ها نا آگاه بودند و این بی اطلاعی به وسیله باستان شناسان و همینطور اسباب و وسایل فنی و شیمیایی از بین رفت و بسیاری از تردید های تاریخی یا به یقین تبدیل گشته و یا به طور کلی منسوخ شدند. (زنگی آبادی، ۱۳۹۹: ۱۱۹)

فواید باستان شناسی برای تاریخ آنقدر زیاد بود که باستانی پاریزی از آن به عنوان نجات بخش تاریخ یاد کرده است زیرا آن را وسیله ای می دانست که تاریخ را از اوهام و خرافات رها کرده است. به بیان او: «تار های عنکبوتی بعضی افسانه ها که خود ما مورخین اصرار داریم آن ها را برگرد حوادث تاریخی بتنیم، باستان شناسی آنها را پاره می کند و دور می اندازد و حقیقت را روشن می کند.» (باستانی پاریزی، ۱۳۸۰: ۳۲۹)

درباره ارتباط تاریخ و زبان شناسی معتقد است که:

زبان شناسی از مهم ترین علوم کمکی بازسازی تاریخ است، حقیقت این است که هم تاریخ و هم زبان شناسی هر دو به یکدیگر احتیاج دارند، در واقع زبان شناسی به ما کمک می کند که بتوانیم یک متن را صحیح و درست مورد بررسی قرار دهیم. (باستانی پاریزی، ۱۳۹۳: ۲۰۶، ۲۱۲)

با وجود انتقادات زیادی که به سبک او می شد همچنان شیوه خود را به دلیل مخاطب پسند بودنش ادامه می داد. او اعتقاد داشت نوشتن تاریخ تا زمانی مفید است که کتاب

خواننده و دنبال کننده داشته باشد. بنابراین تاریخ را برای عوام می‌نوشت و علت ساده نویسی او نیز همین مسئله بود که عوام اشتیاق خود را برای تاریخ دانستن و تاریخ خواندن از دست ندهد. به عقیده او تاریخ صرفاً به معنی انتقال فکر نویسنده به خلق است. بنابراین خودش را درگیر پیچ و تاب‌های متدهای علمی نمی‌کرد. برای او همین که نوشته‌هایش را هم نخست وزیر وقت (هویدا) و هم زندانی حکومت وقت می‌خواند کافی بود و گویی به رسالتش رسیده بود. همواره می‌گفت هدفش از تاریخ نویسی این است که خواسته مردم را وارد تاریخ کند و هم تاریخ را به میان مردم بیاورد. نکته ای که باید درباره تاریخنگاری باستانی پاریزی به آن توجه کرد این است که در نوشتار او از حکایت های تاریخی کهن گرفته تا قصه های عامیانه و دهاتی وار همه چیز را با دید عبرت بین نوشته شده بود. او همواره در خط به خط کلامش سعی می‌کرد از سرگذشت و عبرت زندگی و دنیا بگوید تا دیدی عمیق تر به شخصی که در حال مطالعه متن اوست بدهد. (شبان، ۱۳۹۲: ۹۱-۹۳)

گویا باستانی پاریزی آگاه کردن مردم را از تاریخشان به عنوان وظیفه و رسالتی بر دوش خود می‌دانست، اما از آن جایی که توصیف و تحلیل بخش عمده ای از تاریخ گسترده ایران، آن هم بر طبق اصول و قوانین تاریخنگاری رسمی زمانه بسیار زمان گیر بود و عمر انسان برای چنین کاری بسیار کوتاه است او در تلاش بود تا زمانی که توانایی نوشتن دارد از این کار دست نکشد؛ از همین جهت شاهد هستیم که از عنوان جوانی تا آخرین سال های حیات یک لحظه از نوشتن تاریخ دست برنداشت و البته از آن جایی که خواندن تاریخ با متون خشک و سنگین گاهی حتی برای اهالی تاریخ نیز ملال آور می‌شد، مردم عادی که عملاً هیچ تجربه و آموزشی برای خواندن چنین متون تاریخی ندیده بودند و همچنین عدم حوصله و دغدغه‌های زندگی به آن ها فرصت تمرکز برای خواندن چنین تاریخی را نمی‌داد امکان داشت برای همیشه ارتباط با تاریخ خود را از دست بدهند و از آن بی اطلاع بمانند. او برای حفظ این تاریخ در ذهن و جان مردم تا می‌توانست آن را به زبان مردمی نوشت تا بلکه از فراموشی و از بین رفتن آن جلوگیری کند، به همین دلیل خودش نیز سبک نوشتار تاریخش را تحت عنوان «تاریخ خودمانی» بیان می‌کرد.

به عقیده شبانه، با وجود اینکه باستانی پاریزی از ویژگی های تاریخ نویس خوب، یکی را این مسئله می‌دانست که متعلق به زمان و مکان خاصی نباشد و قضاوت خود را از احساسات ملی، دینی و نژادی بزدايد اما خودش در آثارش خواسته اثبات کند که قطب و

مرکز عالم کرمان است و اصلاً مدار عالم بر مرکزیت کرمان است که می‌چرخد. (شبانہ، ۹۵:۱۳۹۶)

نکته قابل توجه دیگر این که باستانی کار مورخ را ترمیم جای زخم‌ها و التیام جراحات تاریخ می‌دانست، بر همین اساس معتقد بود مورخ باید در خدمت تاریخ باشد و نه اینکه تاریخ در خدمت مورخ، او حتی عنوانی به نام «طبيب اجتماعي» از مورخ ارائه داده بود که منظورش همان شخصی بود که باید به دنبال علل بیماری تاریخ بگردد و در پی درمان‌ها باشد. در همین موضوع تفاوت بین مورخ و پزشک را در این می‌دانست که گذشت زمان اشتباه پزشک را از بین می‌برد و می‌پوشاند در حالی که چرخش روزگار باعث برملا شدن اشتباه مورخ خواهد شد. (همان: ۹۷)

۱۸. بهره‌گیری از طنز

تاریخنگاران مدرن، هدفشان بررسی دقیق وقایع و سپس بیان گزارش آن‌ها است. آن‌ها سعی می‌کنند به علت یابی، تحلیل و تبیین، ریشه یابی و چرایی وقوع یک رخداد برسند. حال، باستانی پاریزی علاوه بر این اقدام از ویژگی طنز نیز برای رسیدن به حکمت رویدادها بهره می‌برد. بنابراین او با استفاده درست از طنز سعی می‌کرد تا از ظاهر رخدادها عبور کرده و به باطن آن‌ها برسد. خود او هم پیرو این اقدامش معتقد بود که شربت تلخ تاریخ را تنها با شهد شیرین طنز، ادبیات و شعر است که می‌شود به میان مردم برد و به استقبال آن‌ها رساند. (هژریان و شفيعی بافتی ۱۴۰۰: ۹۰)

او خود شخصا می‌گفت، عده زیادی به من ایراد می‌گیرند که جزئیات را وارد تاریخ کرده‌ام و صحبت از مردمی کرده‌ام که نقشی در تاریخ نداشته‌اند. پیرو آن برای توجیه این مسئله عنوان می‌کرد:

حقیقت این است که من در این کار تعمد دارم، زیرا عقیده دارم که با این کار، هم مردم را وارد تاریخ کرده‌ام و هم تاریخ را به میان مردم برده‌ام، شناخت این مردم و این جزئیات و همین بی اهمیت‌ها، زمینه را برای شناخت علل صعود و سقوط دولتها و قدرت و منفعت جوامع، آماده می‌کند (باستانی پاریزی، ۱۳۹۳: ۴۴۸_۴۴۹)

تاریخنگاری باستانی پاریزی تمامی جنبه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی گذشته را در بر می‌گیرد و با مسائل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی عصر حاضر هم پیوند

بررسی تاریخنگاری و تاریخنگری ... (محمد امیر احمد زاده و امیرعلی میراحمدی زاده) ۳۴۹

خورده است. او از این طریق یک ارتباط زنده بین گذشته و حال در ذهن خواننده ایجاد می‌کرد. همچنین در بیان هر حادثه همواره سعی می‌کرد به دقت به شرح جزئیات آن حادثه و بررسی عوامل بروز آن بپردازد. از دیگر اقدامات او که سبب گیرایی متنش می‌شد می‌توان به کارگیری شعر فارسی و عربی به تناسب موضوع و همچنین استفاده از آرایه‌هایی چون تشبیه، استعاره، تلمیح، کنایه و بهره‌گیری از ضرب‌المثل‌ها را نام برد (زمردی و زینلی پور ۱۳۹۹: ۸۸)

رودی متی رویکرد تاریخنگاری باستانی پاریزی را برخلاف همسلکان ایرانی‌اش در آن زمان که معمولاً هر کدام به ایدئولوژی خاصی متعهد و وابسته بودند رویکردی زدوده از این جور وابستگی‌ها می‌دانست. این رویکرد او به این خاطر بود که او کاملاً می‌دانست که اگر یک روش امروز برای دست‌یابی به حقیقت قابل استفاده و مورد بحث باشد تضمینی وجود ندارد که در دهه‌های بعد نیز همچنان در همان جایگاه بماند، زیرا همواره هر ایدئولوژی در خطر مطرود شدن است. بنابراین متی، لحن کنایه‌آمیز، فروتنانه، غیر جانبدارانه و انسانی را از ویژگی‌های رویکرد تاریخی او می‌دانست. (متی، ۱۳۹۴: ۸۰)

یک ویژگی برجسته تاریخنگاری باستانی پاریزی و هم‌نسلاش این بود که در بررسی متون گذشته از دو رویکرد برای مطالعه و شناخت آن‌ها بهره می‌بردند. آن‌ها یک متن را ابتدا از جنبه ادبی آن واکاوی می‌کردند. سپس همان متن را پس از شناخت ادبی به عنوان یک متن تاریخی مطالعه می‌کردند. در نتیجه آن‌ها بر تاریخمندی متون ادبی و سپس تاریخی توجه داشتند. این گروه از مورخان در چارچوب استفاده از دو رویکرد ادیبانه و مورخانه نسبت به متون، برخی منابع را بسیار با اهمیت می‌دانستند. از جمله این متون می‌توان به تاریخ بیهقی اشاره کرد، زیرا که این کتاب از جمله متونی است که هم از دیدگاه تاریخی و هم از دیدگاه ادبی بسیار با ارزش و دارای محتوایی منحصر به فرد می‌باشد. (احمدزاده، ۱۳۹۳: ۲۴۳)

یکی دیگر از شاخصه‌های تاریخنگاری باستانی پاریزی، نگاه دو جانبه به تاریخ بود. یکی رویکرد تاریخ از بالا، یعنی تاریخنگاری رسمی و آن چه که شامل گروه‌های بالادست جامعه از جمله قهرمانان در طول تاریخ می‌شد و دیگری رویکرد تاریخ از پایین یعنی تاریخنگاری مردمی، به عبارت دیگر همانطور که به یعقوب لیث و یا فرماندهان کرمان و حاکمان سلسله‌ها می‌پرداخت، با همان وسعت بیش خود به طرح مسائلی چون خاتون هفت قلعه، نون جو و دوغ گو و حصیرستان می‌پرداخت. ضمناً او در صحبت از شخصیت

های سیاسی و نظامی تلاش می‌کرد تا به مراحل مختلف تحول حیات اجتماعی و سیاسی آن‌ها توجه کند و در واقع آن‌ها را شخصیت‌هایی از بطن جامعه و محل جغرافیایی تولدشان بداند (همان: ۲۴۴_۲۴۵)

باستانی پاریزی از معدود مورخانی بود که به نقش زنان در تحولات تاریخی توجه و تاکید می‌کرد. او در این خصوص حتی در آثارش داستان‌ها و روایت‌های تاریخی زیادی در مورد زنان نوشت؛ کتاب «زن در گذار تاریخ» و «خاتون هفت قلعه» از جمله کتاب‌های اوست که در آن‌ها به این موضوع پرداخته است. (آبادیان، ۱۴۰۲: ۵۰)

پس از درگذشت باستانی پاریزی با لطف و عنایت اساتیدی چون کاوه بیات، عبدالرسول خیراندیش، منصور صفت گل و داریوش رحمانیان مشخص شد که بسیاری از اتهاماتی که در خصوص تاریخنگاری باستانی پاریزی به ایشان می‌زدند بی پایه و اساس بوده است. به بیان این اساتید برای بازخوانی و نقد روش تاریخنگاری ایشان نیاز به عینکی جدید و همچنین چشم اندازی وسیع‌تر است. به بیانی دیگر آنچه که تحت عنوان نادیده انگاشتن روش‌های مدرن روش‌شناسی از سوی باستانی پاریزی خوانده می‌شد امری ناشی از نا آگاهی ایشان نبوده است، بلکه این اقدام بسیار تعمیدی و ناشی از دیدگاه خاص او نسبت به تاریخ و تاریخنگاری بوده است. زیرا که با مشاهده کتاب «سیاست و اقتصاد عصر صفوی» باستانی پاریزی، شاهد اجرای سبک و سیاق خشک و دانشگاهی از سوی او هستیم و این گواه تسلط کامل او بر این شیوه تاریخنگاری می‌باشد. (آزموده، ۱۳۹۶: ۱)

۱۹. فلسفه تاریخ باستانی پاریزی

باستانی پاریزی مورخی چند جانبه نگر بود که برای تحلیل معرفت تاریخی خود از تمامی امور سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و ادبی بهره می‌برد. این رویکرد همه جانبه سبب می‌شد تا بتواند بهتر به مفاهیم و قوانین اساسی در مورد انسان، تاریخ و هستی دست پیدا کند. او دیدگاه تاریخ‌نگری و تاریخنگاری خود را هم بر اساس این رویکرد می‌ساخت. به عقیده او هستی تاریخی صرفاً عینی نیست، بلکه کل تاریخ تحت کنترل مشیت خداوند است و انسان در این وادی تنها به ایفای نقش خود می‌پردازد. بر اساس این تفکر، روش‌های اثبات گرایانه دیگر توانایی آشکار کردن واقعیت‌های تاریخی را نداشتند. او با نگاه فراتاریخی خود به تاریخ، اراده و دخل و تصرفات انسانی در حرکت تاریخ معتقد نبود، بلکه آن‌ها را در حکم ابزارهایی می‌دانست که دستی بالاتر یعنی مشیت خداوند آن را به

بررسی تاریخنگاری و تاریخنگری ... (محمد امیر احمد زاده و امیرعلی میراحمدی زاده) ۳۵۱

کار گرفته است. از این رو همواره در رویداد های تاریخی به دنبال رد پای خداوند بود. او همچنین ضمن نقد تجزیه و تحلیل کنندگان ظاهر بین که ادعا دارند می توانند رویدادهای تاریخی را با قدرت تحلیل خود و از دید ظاهر تجزیه و تحلیل کنند، نقش عامل انسانی را در وقایع تاریخی بنیادین نمی دانست حتی اگر آن فرد شخصیتی قهرمانی و بزرگ در تاریخ داشته باشد. (رنجبر، ۱۳۹۵: ۴۰)

در این خصوص باستانی پاریزی در فرمانفرمای عالم گفته است:

در کل تاریخ هم، مشیتی هست که عوامل را فراهم می آورد، آنوقت تجزیه و تحلیل کنندگان ظاهرین، آن را به حساب قدرت تحلیل خود گذارده از دید ظاهر آن را توجیه می کنند، به عبارت دیگر چون شواهد غیر ملموس است، مثل تیر در تاریکی است (باستانی پاریزی، ۱۳۹۳: ۱۷).

به عقیده او آن کسانی که در تاریخ به دنبال جای پای خداوند هستند نمی توانند آن را پیدا کنند، اما برعکس آن هایی که جای پای عوامل طبیعی، مادی و انسانی را در تاریخ پیگیری می کنند نمونه های فراوانی از حضور خداوند پیدا می کنند (همانجا).

در هستی شناسی تاریخی او تاریخ بشر رو به سمت و سوی تکامل دارد و حتی اینکه پیش برندگان تاریخ به سوی پیشرفت اهالی فرهنگ و معرفت هستند نیز به خواست و اراده پروردگار است. هدف تاریخ از نظر او رسیدن به رسالت انسان و تکامل حیات اجتماعی بود. تاریخ از نظر او هرگز انسان را رها نکرد بود؛ زیرا حتی در بدترین ایام زندگی بشر دست از تکامل او بر نداشته است، (رنجبر، ۱۳۹۵: ۴۱)

به عقیده او شاید در نگاه اول می شود به این مسئله پی برد که سراسر تاریخ بشر آغشته به ظلم است. اما او عنوان می کند که همه آن ظلم های کوچک، در واقع به نفع و خیر و صلاح بشر و در خط تکامل او بوده است و کل تاریخ پیگیری همین خط سیر تکاملی است. (باستانی پاریزی، ۱۳۹۳: ۲۴)

۲۰. نقش خداوند در تاریخ

از دید باستانی پاریزی، مورخ امروزی که همواره در پی اثبات قوانین است از درک محرک اصلی که همانا مشیت الهی است عاجز می ماند، زیرا آن ها این طور آموزش دیده اند که تاریخ و رویدادهای تاریخی را در عرصه علت و معلول بشناسند. بنابراین او قادر به کشف

فرا تاریخ و سلطه‌اش بر تاریخ نیست. درباره علم بودن تاریخ بر این نظر بود که اگر بخواهیم تاریخ را در جرگه علوم قرار دهیم آن را می‌توان علمی محدود خواند که هم از قضاوت آینده ناتوان است و هم از تهیه یک قاعده ثابت و کلی برای کنترل و بررسی حوادثی که در آینده رخ خواهد داد. به همین دلیل امری به نام پیش‌بینی و پیشگیری حوادث در علم تاریخ ممکن نیست. او بیان می‌کرد که تاریخ از یک مثلث تشکیل شده که شامل زمان، مکان و انسان است، زیرا که با گذر زمان امکان رخ دادن رویدادها فراهم می‌شود و اینکه هر رویدادی در مکانی پدید می‌آید و در نهایت انسان نیز شخصیتی تاریخ ساز است. (همانجا)

در نهایت باستانی پاریزی در کتاب خود مشیت مالی خود به صراحت اعلام کرده است که: «تاریخ علم نیست؛ تاریخ فن است و هنر، و هنر با دودوتاچارتا میانه‌ای ندارد.» (باستانی پاریزی، ۱۳۷۸: ۴۶۲) علم در نظر او به مفهوم همان علوم محض است. بنابراین تفاوتی در میزان شدت و ضعف علم بودن نیست، بلکه دانشی چون تاریخ را انسانی می‌خواند و معتقد بود که با علوم محض کاملاً تفاوت دارد. (رنجبر، ۱۳۹۵: ۴۷)

با وجود اینکه باستانی پاریزی حرکت تاریخ را به وسیله مشیت الهی می‌دانست، با این حال در روایت و خوانش تاریخی خود بر خلاف دیگر مورخان که در این جور دیدگاه‌ها نقش انسان را منفعل می‌دانستند او بر نقش انسان تاریخ ساز تاکید می‌کرد. به همین خاطر در بررسی منابع مختلف تاریخی و ادبی، در پی کشف گذشته تاریخی‌ای است که به وسیله آن بتواند نقش انسان، جوامع، باورها و آیین‌ها را بر جسته کند. (احمدزاده، ۱۳۹۳: ۲۴۲)

باستانی پاریزی در آثار خود، هرگز در توجه به فلسفه تاریخ و حوادث علی و معلولی حوادث کوتاهی نمی‌کرد. او فلسفه تاریخ را در روایاتش از حوزه جبر و اختیار و قضا و قدر و امور مقدر جدا ساخته است. علاوه بر آن، نقش شخصیت‌ها را در تاریخ، اتفاقی و بی‌اهمیت نمی‌دانست. (زمردی و زینلی پور ۱۳۹۹: ۹۷)

او همواره می‌کوشید تا تاریخ را از چشم فرودستان جامعه ببیند نه از منظر حاکمان و تاریخ‌نگارانی که شیفته سیاست بودند و تنها امور سیاسی را فیلتر نگاه خود به تاریخ قرار داده بودند. همچنین همواره نقش گروه‌های فرودست جامعه در تاریخ و تحولات تاریخی را پررنگ می‌دانست. در واقع از این سبک نگاه او می‌توان به این نتیجه رسید که شاید در نظر او انسان تاریخ ساز، همین اقشار فرو دست، یعنی دهقانان، کارگران و رعایا بودند. (بخشایی شهربابکی و دیگران ۱۴۰۰: ۱۱).

۲۱. نتیجه‌گیری

با نگاهی گذرا به نقطه نظرات گوناگون چه در قالب حمایت و چه در قالب انتقاد از سبک و آثار باستانی پاریزی می‌توان به این نتیجه رسید که با وجود مخالفت جزئی برخی افراد عمده دیدگاه‌های موجود به طرفداری از سبک خاص این مورخ پاریزی پرداخته‌اند. او همواره در طول دوران زندگی‌اش با انتقادات بی شماری نسبت به شیوه تاریخنگاری‌اش روبرو شد اما هیچکدام از این‌ها راهش را سد نکرد و تا زمانی که زنده بود آثار با ارزشی را خصوصا در حوزه تاریخ و جغرافیای کرمان به نگارش درآورد. سبک و روش او سبب شده بود تا نه تنها در بین جامعه دانشگاهی مشهور و مطرح شود، بلکه در میان بسیاری از مردم عادی کتابخوان حتی در دور افتاده‌ترین نقاط کشور نامش شنیده شود و مردم از هر طبقه برای خواندن کتاب‌هایش ذوق و اشتیاق داشته باشند. تلاش‌های او برای شناخت تاریخ ایران به تمامی مردم سبب نگارش آثار با ارزشی شد که مطالعه آن‌ها در هر زمانی جذابیت خود را دارند و هرگز به ورطه کهنگی نمی‌افتند. با وجود گذشت ده سال از فوت او همواره در بین اذهان و زبان‌ها از او به نیکی یاد می‌شود و نامش برای همیشه ماندگار خواهد ماند.

کتاب‌نامه

- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم (۱۳۷۰)، *حضورستان*، تهران: ارغوان.
- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم (۱۳۷۱)، *ماه و خورشید و فلک*، قم: خرم.
- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم (۱۳۹۳)، *فرمانفرمای عالم*، تهران: علم.
- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم (۱۳۹۳)، *خود مشت مالی*، تهران: علم.
- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم (۱۳۸۰)، *کاسه کوزه تمدن*، تهران: علم.
- احمدزاده، محمد امیر (۱۳۹۳)، *باستانی پاریزی و سنت ادیب مورخان از پاریز تا پردیس*؛ یادمان استاد فقیه دکتر محمد ابراهیم باستانی پاریزی، به اهتمام حسن زندیه، تهران: انجمن علمی گروه تاریخ دانشگاه تهران.
- رنجبر، محمدعلی، (۱۳۹۵)، «پارادایم شناسی تاریخ نگاری باستانی پاریزی»، پژوهش‌های علوم تاریخی، شماره ۱، صص ۴۷-۴۰.

زنگی آبادی، فخری؛ ناظمیان فرد، علی؛ وکیلی، هادی، (۱۳۹۹) «ضرورت توجه به دانش های کمکی تاریخ از منظر باستانی پاریزی»، دو فصلنامه علمی تاریخنگاری و تاریخنگاری دانشگاه الزهراء، س ۳۰، ش ۲۶، صص ۱۳۱-۱۰۹.

خیراندیش، عبدالرسول، (۱۳۸۲) «نقد و نظر درباره ی تاریخنگاری دکتر محمد ابراهیم باستانی پاریزی»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ش ۷۶-۷۵.

شاه ملکی، رضا (۱۳۹۴)، «هویت و انسان ایرانی در تاریخنگاری باستانی پاریزی»، فصل نامه جندی شاپور دانشگاه شهید چمران اهواز، س ۱، ش ۲.

اخروی، مهدی، (۱۴۰۲)، «رمانتیسیم در عناوین آثار باستانی پاریزی»، فصلنامه نقد، تحلیل و زیبایی شناسی متون، س ۶، ش ۲، صص ۹۶-۶۹.

عباسی، جواد، (۱۳۸۰)، «باستانی پاریزی روایتگر نکته سنج تاریخ»، رشد آموزش تاریخ، س ۳، ش ۷. هژبریان، حسین و حامد شفیعی بافتی (۱۴۰۰)، «باستانی پاریزی راوی سبک جدید تاریخ»، فصلنامه علمی-تخصصی پژوهش در آموزش تاریخ، ش ۲، صص ۱۶-۷.

زمردی، حمیرا و عزت زینلی پور (۱۳۹۹)، «شگرد های خاص نویسندگی محمد ابراهیم باستانی پاریزی در پژوهشهای تاریخی»، ماهنامه تخصصی سبک شناسی نظم و نثر فارسی، س ۱۳، ش ۱، صص ۱۰۳-۸۷.

شبان، رحیم، (۱۳۹۲)، «تاریخ خودمانی»، فصلنامه پارسه، س ۱۳، ش ۲۱. آبادیان، حسین، (۱۴۰۱)، «مبانی فرهنگی تاریخ نگری و تاریخ نگاری محمد ابراهیم باستانی پاریزی»، مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهش نامه ی انجمن ایرانی تاریخ، س ۱۴، ش ۵۴، صص ۵۹-۳۷.

متی، رودی، (۱۳۹۴)، «او فراموش نخواهد شد؛ به یاد محمد ابراهیم باستانی پاریزی»، نشریه رشد آموزش تاریخ، ش ۶۱، صص ۸۰-۷۸.

آزموده، محسن، (۱۳۹۶)، «تاملی بر تاریخ نگاری باستانی پاریزی»، سایت مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی.

بخشایی شهر بابکی، شکوفه؛ ابطحی، علیرضا؛ کامرانی فر، احمد؛ حسن آبادی، ابوالفضل، (۱۴۰۰)، «بررسی برخی مولفه های تاریخ نگاری محلی در آثار باستانی پاریزی»، فصلنامه علمی تاریخ نامه ایران بعد از اسلام، س ۱۲، ش ۲۹، صص ۲۴-۱.